DE ZG. HULPPRAEDICAATSWOORDEN IN MALEIS EN JAVAANS.

DOOR

J. GONDA.

Het is bijna een halve eeuw geleden, dat de dissertatie van H. J. E. Tendeloo, Maleische verba en nomina verbalia en de zich daarbij aansluitende geschriften van dezen auteur veel beroering brachten in het wereldje der beoefenaars van het Maleis. Thans valt er nuttiger en dringender werk te doen dan in retrospectieve beschouwingen of hernieuwde kritiek over deze publicaties te vervallen. Tenzij het opvattingen en uitspraken betreft, die een taai leven hebben en doordat ze in veelgebruikte leerboeken zijn te lezen nog steeds half of geheel onbewust worden herhaald.

Door Tendeloo's werk loopt als een rode draad de gedachte, dat het Maleis inzake zijn „verba en nomina verbalia” volkomen vergelijkbaar is met Indogermaanse en Semietische talen en dat aan Griekse en Oudindische actieve, mediale, passieve vormen, aoristen etc. bepaalde Maleise vormcategorieën beantwoorden. Waarbij ten grondslag lag de opvatting, dat het Maleis met genoemde en andere talen en taalfamilies eenzelfde ontwikkelingsgang doormaakt, waarin de ene taal thans in een eerder, de ander in een verder stadium verkeert¹⁾. De denkbeelden van Tendeloo, die een nieuwe richting in de beoefening van het Maleis inluidde, zoals het heette, berustten (wat ik misschien bij een andere gelegenheid nog eens uitvoeriger zal kunnen aantonen), in wezen op opvattingen, waarmee juist een jaar voor het verschijnen van zijn dissertatie door Jespersen radikaal gebroken werd²⁾, doch die enige decennien lang verbreid waren geweest en in de door Tendeloo geciteerde werken van Whitney en eveneens in de daarmee in populariteit wedijverende Lectures van Max Müller

¹⁾ H. J. E. Tendeloo, Maleische verba en nomina verbalia, Diss. Leiden, 1895, zie in het bijzonder bl. 177; 52; 27 vlgg.; 43 vlgg.; 64 vlgg.; 112 vlgg.; 131 vlgg.; 141 vlgg.; 155 vlg. etc.; 46; 7.

²⁾ O. Jespersen, Progress in Language, 1894.

waren neergelegd, opvattingen, die grotendeels uiteindelijk reeds tot Bopp teruggingen en ten dele in de werken van August Schleicher (1821—1868), die onder de invloed der filosofie van Hegel stonden, hun meest typische uitdrukking hadden gevonden.

In de kritieken op Tendeloo's dissertatie was er op gewezen, dat het daarin betoogde te weinig aan het Maleis zelf geverifieerd en te veel volgens vooropgezette denkbelden uitgewerkt was. Reden waarom hij later zijn opvattingen aan de feiten toetste en wel met behulp van materiaal ontleend aan de Sedjarah Melajoe¹⁾. Ook in dit artikel echter, evenals in zijn Maleische Grammatica²⁾, komen verschillende geheel onjuiste uitlatingen en voorstellingen voor, waarvan sommige om bovengenoemde redenen nu nog verdienen te worden geëttakeerd.

De aoristvorm van het Maleise verbum, zegt Tendeloo³⁾ (en hiermee bedoelt hij het grondwoordelijke werkwoord), fungeert niet alleen als verbum finitum, maar ook als infinitivus (nomen verbi) en participium (adjectivum verbale). „Als nomen verbi, dat is dus de handeling als substantivum voorgesteld, kan de aoristvorm in den zin zoowel subjezt zijn als objekt, ofschoon de laatste functie de meest voorkomende is. Daarom kan *tangkap* . . . ook dienen ter aanduiding van den infinitief „vangen”, en dus in den zin „ik wil vangen” voorkomen als *akoe maoe tangkap*, m.a.w. als objekt van *maoe*. Is in *ésok hari datang seboeah kapal* het woord *datang* hoofdwoord van het praedicaat, in *hendaklah segera datang* „stemt het volkomen overeen met onzen infinitief: „wil toch spoedig komen””⁴⁾. „Stemt overeen”, d.w.z. is in de vertaling aequivalent, maar wil dat zeggen, dat *datang* dan ook als infinitief fungeert? Als een grondwoordelijk werkwoord in het Maleis in de vertaling een tegenhanger kan zijn zowel van onze infinitief, van ons participium en van onze finiete verbaalvormen, zou men daaruit eerder concluderen, dat ze geen van drieën zijn. Als er in het Maleis geen formeel duidelijk gekenmerkte groep vormen is, die de functie heeft van wat men elders een infinitief noemt, is er geen infinitief. Er zijn verscheiden talen, waarin men deze Nederlandse zin, die dus een infinitief bevat, weergeeft zonder infinitief: in het Sanskrit bv. kan men zeggen *gaccheh*, *gacchasva tvam* zonder infinitief, naast *gantum arhasi* met infinitief; in het Oud-

¹⁾ T.B.G. 40.

²⁾ Twee delen, verschenen te Leiden 1901.

³⁾ Mal. Gramm., I, p. 159.

⁴⁾ T.B.G. 40, p. 75.

Grieks gebruikt men een optatief. Er zijn talen, zoals bv. het Ewe¹⁾, die een intentionalis hebben, welke aanduidt „die Absicht haben zu...”. Evenzeer onjuist is wat Tendeloo verder²⁾ zegt: „in *ia tiada patoet diam disana* bepaalt een adjectief (*patoet*) den infinitief *diam*”. Met zijn opvatting omtrent *datang* en *diam* als infinitief hangt natuurlijk samen een bepaalde visie op woorden als *hendak* en *patoet*.

In leerboeken, die thans nog in gebruik zijn, lezen we over dit punt m.i. geheel onjuiste voorstellingen. Gerth van Wijk³⁾ betoogt het volgende: «De werkwoorden, die kunnen, vermogen, willen, van plan zijn beteekenen, *dapat*, *bolèh*, *hendak*, *maoe*, nemen het werkwoord, dat er bij behoort in het passief, wanneer de nadruk niet op het kunnen of willen, maar op de handeling of het object van dat tweede werkwoord valt en staan dan gewoonlijk vóór het onderwerp, bv. *tiada dapat ditangkapnja boeroeng itoe* „het gelukke hun niet dien vogel te vangen”; *hamba hendak djadikan toanhamba saksi* „ik wil U tot getuigen nemen”. Valt echter de nadruk op het subject dat kan of wil of op het kunnen of willen zelf, dan staat het tweede werkwoord in het actief, hetzij het subject vóór of achter *dapat* enz. geplaatst is, bv. *bolèhlah toan membatja soerat itoe* „gij moogt dien brief lezen”; *tiada maoe saja menantikan dia lagi* „ik wil hem niet langer wachten”. Het gebruik van het actief of passief hangt hier dus geheel af van de vraag, of de spreker den nadruk op het kunnen of willen, dan wel op de handeling legt». Iets dergelijks lezen we bij Alkema⁴⁾: «Wanneer in een zin, die de woorden kunnen vermogen, van plan zijn, vóór het gezegde heeft, de nadruk valt op het onderwerp van de zin, staat de geheele zin in den bedrijvenden vorm: *bolèh toan mengerti akoe keroegian besar* „U kunt begrijpen, dat ik groote schade leed”. »

Afgezien van de termen passief, actief etc., die men m.i. beter vermijdt en vervangt door „zg. vervoegde vorm etc.”, „me- vorm” komen we terstond voor de vraag te staan of *dapat*, *hendak*, *bolèh* etc. hier wel werkwoorden zijn, of om de term „werkwoord” te elimineren, of ze op één lijn staan met *menantikan*, *mengerti*, *djadikan*, *ditangkapnja* etc. Het antwoord moet m.i. ontkennend luiden. Ten eerste zijn zij in dit gebruik steeds „grondwoordelijk”, d.w.z. zij nemen nooit affixen aan. Natuurlijk, er zijn verscheiden andere woor-

¹⁾ D. Westermann, Grammatik der Ewe-Sprache (1907), p. 67.

²⁾ T.B.G. 40, p. 78.

³⁾ Gerth van Wijk, Spraakleer der Maleische Taal³, § 175.

⁴⁾ B. Alkema, Maleische Taalcursus³, p. 59.

den, die ook „grondwoordelijk” voorkomen en die men toch werkwoord” noemt: *pergi, toeroen, datang*, maar deze kan men meestal zonder inbreuk te maken op het taaleigen (doch met wijziging der betekenis) door een geaffigeerde vorm vervangen: *saja toeroen dari atas koeda ini: saja menoeroenkan dia dariatas koeda ini*. En ten tweede: men kan de zg. hulpwerkwoorden *bolèh, dapat* etc. uit de zin schrappen en houdt dan toch goede, compleet Maleise zinnen over: alleen is dan het begrip „kunnen, willen, van plan zijn etc.” niet uitgedrukt. Het gebruik van de „vervoegde” of *me*-vorm is in zo’n geval in overeenstemming met de regels, die daaromtrent ook in andere gevallen in het Maleis gelden: *hamba djadikan toean hamba* betekent „ik neem U tot getuige”.

Gaan we eens een aantal bladzijden uit klassiek Maleise teksten op het gebruik van deze woorden en vormen na¹). We vinden de volgende zinstypen: *akoe hendak mendjadikan merèka itoe laskar; kamoe haroes memberikan itoe kepadakoe; baharoelah engkau boleh mendapat . . . ; orang berlaki-isteri biasa berdjalan bersama²; maka iapoen tiada berani masoek; daarnaast: djika hendak ditangkap dan diserang dari kiri; jang . . . tiada dapat diloepakannya lagi, etc.* Maar naast deze gevallen, waarin de zg. „hulppraedicaatswoorden” optreden, vinden we precies eender gebouwde zinnen, waarin op dezelfde plaats zg. wijzers van tijd staan: *ra’jat M. jang telah lari tjera-berai; tjahaja matahari jang soedah masoek; seolah² sekaliannya akan mengganti; kawan²nja soedah ditangkap; pada hari inilah akoe akan dialahkan*. En daarnaast weer staan de typen: *P. segera menjembah pada boenda baginda itoe en laloe segera ditegoer oleh R. S.*

Syntaktisch gedragen de woorden als *hendak, boleh* etc. in zinnen die op deze wijze gebouwd zijn zich als *telah, akan, segera* etc.

Er zijn echter ook zinnen, waarin *hendak* en dergelijke de eerste plaats innemen: *hendaklah toean berlakoe takoet; hendaklah toean tidoer dipangkoeannya; hendaklah pada malam ini kita beringat²; haroeslah kamoe djaga baik²*. In dit gebruik noemt Gerth van Wijk²) *hendak* en dergelijke „hulpwoorden”. Spat³) spreekt van „modale hulpwoorden”. Op dezelfde plaats kunnen andere „hulpwoorden” staan: *marilah kita masoek dan minta; adapoen T. T. ini baik koebarwa ke Melaka; nanti koeberi makanan kepadanya; masakan tiada dapat ajahanda itoe memohonkan*. In de zin *segeralah inangda poe-*

¹) Voorbeelden ontleend aan Pandji Semirang, Sang Boma en Hang Toeah.

²) O.c., § 218.

³) C. Spat, Maleische Taal, § 205.

lang keroemah zou men *segera* door *hendak* kunnen vervangen. Vergelijkt men voorts zinnen als *anak itoe memanggil iboenja*; *anak itoe maoe m.i.*; *anak itoe tiada m.i.*; *anak itoe tiada maoe m.i.*, dan blijkt dat ook *tiada* zich syntactisch als deze woorden gedraagt, en zo ook *beloem*: *K. ini beloem pernah mengantar orang perempoean.*

Ik zou in *hendak*, *maoe* en dergelijke geen hulpwerkwoorden, maar modale hulpwoorden of wijzers van modaliteit willen zien, evenals *akan*, *nanti* als wijzers of hulpwoorden van andere aard worden beschouwd, woorden die zich praktisch gedragen als „adverbia” (*segera*).

Ook in andere Indonesische talen vindt men overeenkomstige verschijnselen: tbat. *nain* of *naen*, bv.: *molo naen unai hupanan ho, bowan ma au tu ginjan* „indien ge wilt, dat ik U niet opeet, breng mij dan naar boven”. „Dit *nain* en andere „willen” betekende woorden, zoals bv. *siyol* slaan in passieve uitdrukkingen altijd op de agens”, zegt Van der Tuuk¹⁾, „... *aha siyol pananommu* „wat wil uw te eten iets zijn?” d.i. „wat verlangt ge te eten?”. Ook Van der Tuuk heeft moeilijkheden met het kwalificeren van deze woorden, maar hij redt zich er niet onaardig uit door te zeggen: „als adverbiale bepaling gebezigd, die we weergeven kunnen met „naar uw wil, volgens uw begeerte”. Vandaar dat dergelijke woorden soms met andere Nederlandse equivalenten weergegeven kunnen worden, bv. min. *na^s* „willen”²⁾, ook, aan het begin van een zin die met een vorige zin in verband staat „opdat”: *tjarikanlah den kintjië, na^s den-djahi^s badjukô* „zoek me een naaimachine, opdat ik dit baadje naaie”.

Ook Berg heeft over deze woorden gesproken, in de paragraaf „De dubbelzijdigheid van het hulppraedicaatswoord” van zijn verhandeling over het Javaanse werkwoord³⁾. Van „dubbelzijdigheid” spreekt deze auteur, wanneer de begripsinhoud van een bepaald adjectief (of ander woord, bv. werkwoordsvorm) zich niet richt op een substantief A, waar het primair bij past, doch op een substantief B, dat tot A in een of ander verband staat, dat door de beide substantieven in hun gegeven betekenisverhouding vanzelf gesuggereerd wordt: *een warm werkje* is niet „een werkje van hoge temperatuur”, doch „een werkje, dat dengene, die het verricht, warm doet worden”. Nu noemt Berg in de eerste paragraaf van zijn genoemde verhandeling verschillende

¹⁾ H. N. van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst.

²⁾ Van der Toorn, Minangkabausche Spraakkunst, p. 139.

³⁾ C. C. Berg, Bijdrage tot de kennis der Javaansche werkwoordsvormen, Bijdr. Kon. Inst. 95 (1937), § 3.

verschijnselen in één verband. Bij sommige voorbeelden hebben we met semantische ontwikkeling te maken. In een geval als *hij draait de deur* tegenover *de deur draait*¹⁾ staan we echter voor transitief en intransitief gebruik van eenzelfde werkwoordsvorm, een vaak voorkomend verschijnsel. Voor deze en dergelijke gevallen moet men in iedere taal zelf historische verklaringen trachten te vinden.

Daarna²⁾ gaat Berg over tot Javaansche gevallen van dubbelzijdigheid, bv. *sepi, sepen*, dat van A gezegd kan betekenen „B niet in zich aanwezig hebben” en van B gezegd „niet in A aanwezig zijn”. Het standaardvoorbeeld van dergelijke Indonesische woorden met „dubbelzijdige” betekenis is mal. *penoeh* „vol (van een vat)” en „geheel vullend (van de vloeistof etc. die in het vat is)”. Waarna hij komt tot het zg. hulppraedicaatswoord, in gevallen als *jagéne akoe arep kopatèni?* „waarom zou je mij willen doden?”; *kowé nijat dakpèk mantoe* „ik ben voornemens je tot schoonzoon te nemen”; *kajoe nangka arep ginawé koersi* „nangka-hout, waarvan stoelen gemaakt zullen worden, n. om er s. van te maken”; *prakara ikoe doeroeng bisa rampoeng* „die zaak is nog niet afgedaan kunnen worden”. Roorda, wiens inzicht in deze door Berg bestreden wordt, merkte o.a. op³⁾: „Een opmerkelijk taaleigen is ook het gebruik van het woord *bisa*.... „kunnen vermogen, in staat zijn” in een gezegde van een voorwerp in dien zin, dat men daarmee niet een kunnen van dat voorwerp bedoelt, maar het kunnen van een niet genoemd subject, om uit te drukken, dat men (het niet genoemde subject) dit of dat van dat voorwerp niet gedaan kan krijgen....”. De ingewikkelde explicatie, die Berg dan zelf laat volgen, komt hierop neer⁴⁾: Een praedicaatswoord vormt met een adaequaat subject een zin. Het kan echter „degraderen”, d.w.z. zijn relatie tot het adaequate subject kan verdwijnen. Uit oorspronkelijke praedicaatswoorden kunnen zich bijwoorden ontwikkelen, die het praedicaat nader bepalen zonder in relatie tot het subject te staan. Er kan dus verschil in intensiteit van de saamhorigheid met het subject zijn, anders gezegd: in graad van affiniteit tot het subject. En in dit graadsverschil in affiniteit ligt nu volgens Berg de diepere oorzaak van het onderhavige verschijnsel. „Het gedegreerde praedicaatswoord is uiteraard een tweeslachtig iets; in zoverre als het pr.w. is, staat het tot een adaequaat subject in een be-

1) O.c., p. 3.

2) Berg, o.c., § 2.

3) Vgl. Roorda, *Beknopte Javaansche Grammatica*⁵, §§ 253; 254.

4) Berg, o.c., p. 33 vlg.

trekking, die van logischen zoowel als van grammaticalen aard is; logisch en grammatisch zijn dan slechts als twee aspecten van één zelfde relatie van elkander onderscheiden. Maar in zooverre het *hulp-pr.w.* is, is juist een zeker gebrek aan affiniteit tot het subject karakteristiek voor het woord, en uit dit gebrek kan voortvloeien, dat het behalve bij een adaequaat subject ook gaat optreden bij een inadaequaat subject". Ten aanzien van het door hem aldus genoemde „hulppraedicaatswoord" betoogt Berg nu verder¹⁾, dat „de leer van de onvolkomen affiniteit" ons dus het geval verklaart, waarin het bij een inadaequaat subject optreedt en waarin er aldus een divergentie ontstaat tussen de grammatische affiniteit en de logische affiniteit van het hulppraedicaatswoord. In dit geval spreekt hij van dubbelzijdigheid van het hprw., die van syntaktische aard is: het hprw. richt zich tegelijkertijd naar twee grootheden in de zin: „naar een subject A, dat optreedt in de feitelijk uitgesproken of neergeschreven zin F en tot hetwelk het hprw. van F louter grammatische affiniteit vertoont; en naar een X, die aequivaleent is met het subject B van een niet uitgesproken of neergeschreven zin N, welke verondersteld wordt zoo geconstrueerd te zijn, dat er tusschen B en het hulppraedicaatswoord van N zoowel grammatische als logische affiniteit bestaat; met zin N wordt bedoeld de zin, naar analogie van welks constructie zin F, die A tot subject heeft, gevormd is geworden. De zinnen F en N zijn, voor zoover hun begripsinhoud aangaat, volkomen gelijkwaardig, maar de constructie, die F vertoont, kan geheel verschillend zijn van die van N, zooals van de zinnen *mijn voet doet pijn, ik heb een zeeren voet* en *ik heb pijn in mijn voet* de begripsinhoud gelijkwaardig is, doch de constructie geheel verschillend". De gegeven voorbeelden legt hij dan zo uit, dat de eerste zin gevormd is naar analogie van de „N-zin" *kowé arêp matèni akoe*, waarin *kowé* „jij" optreedt als B, het adaequate subject van het hprw. *arêp* „willen", „wensen"; de tweede naar *akoe nijat ngepèk nantoe kowé*, waarin *akoe* „ik" optreedt als adaequaat subject van het hprw. *nijat* „het voornemen koesteren". Enz. Verderop²⁾ zegt hij dan nog, dat „gebleken is, dat deze dubbelzijdigheid geen eigenschap is, die den hprwoorden per se toekomt, doch dat zij een gevolg is van een onder bepaalde omstandigheden optredende analogiewerking, m.a.w. dat zij secundair is".

Lezen we Berg's betoog goed, dan krijgen we ongetwijfeld de

¹⁾ Berg, o.c., p. 37 vlg.

²⁾ O.c., p. 44.

indruk, dat hij zich het degradatie-proces voorstelt als een in de tijd verlopend, als een historische ontwikkeling. Hieruit volgt, dat de „niet uitgesproken of neergeschreven zin N” naar zijn mening in tijd primair is. Hij staat derhalve op het standpunt dat de zinswending met de genasaleerde vorm „historisch primair” is. Maar kan hij dit met de gangbare taalwetenschappelijke methoden verdedigen? Naar mijn mening niet. De enig mogelijke verdediging van zijn standpunt zou hierin bestaan, dat hij op grond van historische gegevens in het Javaans zelf of van taalvergelijkende conclusies uit de verwante talen zou aantonen, dat in het Javaans inderdaad het zinstype met de genasaleerde vorm oorspronkelijk de enige constructie was in dergelijke gevallen. Dat aan te tonen laat hij na en ik zie ook niet, hoe hij het zou kunnen. Hij ziet bewust af van argumentatie volgens de historisch-taalvergelijkende methode: „wij moeten tot onze spijt de vraag, in hoeverre aan eenige verwante Indonesische talen argumenten ter ondersteuning van de te berde gebrachte theorieën ontleend zullen kunnen worden, voor het oogenblik laten rusten”¹⁾). Maar ook deze opmerking zou een linguïst die de gangbare methoden aanhangt anders formuleren: immers de verwante talen behoren in zaken als deze niet achteraf argumenten te leveren ter ondersteuning van voor het Javaans opgestelde theorieën, maar men behoort de Javaanse taalfeiten te verklaren op grond van conclusies getrokken uit het totaal der regelmatige overeenstemmingen en constante verschillen van de leden der taalfamilie, waarvan het Javaans deel uitmaakt. Voorts gaat Berg klaarblijkelijk uit van de stelling, dat de uitdrukking in taal oorspronkelijk met de logisch meest geëigende vorm moet hebben overeengestemd, een stelling waarvoor hij nalaat bewijzen aan te voeren. Al wat hij zegt over N-zinnen etc. is logicistische constructie, die geen rekening houdt met taalhistorische en taalvergelijkende feiten en conclusies²⁾).

Men is m.i. van de gehele moeilijkheid die Berg zich met Roorda en Kiliaan schept af, als men *arep*, *bisa*, *nijat* enz. niet houdt voor wat ze niet zijn, hulppraedicaatswoorden of hulpwerkwoorden, maar als men ze beschouwt als Javaanse tegenhangers van de Maleise wijzers van wil, wens, voornemen, mogelijkheid etc. Doet men dat, dan heeft men de zeer ingewikkelde constructies van Berg niet nodig. Deze woorden zijn indifferent ten opzichte van actief en passief.

¹⁾ Berg, o.c., p. 7, n. 1.

²⁾ Zie ook Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch, p. 200, n. 1.

Evenmin overtuigt mij Berg's betoog¹⁾ ten aanzien van *paḍa dipakani* „laten wij het (paard) te eten geven” wat zou zijn gevormd naar en na *akoe paḍa mangan*, *akoe paḍa makani* etc. Beschouwt men *paḍa* als een meervoudswijzer die indifferent is ten aanzien van verbaalgenus, dan is men ook hier van de moeilijkheid af.

Er zijn echter — dat is onmiddellijk toe te geven — merkwaardige dingen. Tot deze groep van woorden behoren enkele die geen grondwoordelijke gedaante hebben, maar die van een genasaleerde of een *ke*-vorm: *meksa in pitoetoerkoe merksa ora dirèwès* „hij dreef zijn wil met geweld door, door zich niet aan mijn woorden te storen”, en *kelakon in apa ija kelakon moeroengaké remboeg kang woès dadi iki?* „zullen we het inderdaad zien gebeuren, dat je dit plan, dat al vaste vormen heeft aangenomen gaat verijdelen”? Berg stelt, wederom zonder enig taalkundig bewijs, als „N-zinnen”: *meksa ora ngrèwès pitoetoerkoe* en *nggonmoe moeroengaké remboeg kang woès dadi iki apa ija kelakon?* Ik zou liever, zo mogelijk, een taalhistorisch onderzoek instellen naar het inderdaad merkwaardige gebruik van deze vormen, waarbij men van de werkelijke functie van de gepraenasaleerde en *ke*-vormen in het Javaans zal hebben uit te gaan en niet van de er opgeplakte etiketten „actief” en „passief”.

¹⁾ O.c., p. 41, vgl. p. 28.

Februari 1943.